

Az MTA Filozófiai Intézetének

AKADÉMIAI-FILOZÓFIAI SZABADEGYETEME

Forrai Gábor – Szegedi Péter (szerk.), *Tudományfilozófia: Szöveggyűjtemény*. Budapest: Áron Kiadó, 1999.

A METAFIZIKA KIKÜSZÖBÖLÉSE A NYELV LOGIKAI ELEMZÉSÉN KERESZTÜL⁽¹⁾

RUDOLF CARNAP

1. Bevezetés
2. A szó jelentése
3. Jelentés nélküli metafizikai szavak
4. A mondat értelme
5. Metafizikai látszatállítások
6. Minden metafizika értelmetlensége
7. A metafizika mint az életérzés kifejezése

1. Bevezetés

A *metafizikának* sok *ellenfele* akadt már, a görög szkeptikusokkal kezdődően a 19. századi empiristákig. Ellenvetések nagyon különbözőek voltak. Egyesek *hamisnak* nyilvánították a metafizikai tanokat, mivel ellentmondanak a tapasztalati megismerésnek. Mások csak *bizonytalannak* tartották a metafizikát, mivel kérdésfeltevésük túllépnek az emberi megismerés határain. Számos ellenfele *terméktelennak* nyilvánította a metafizikai kérdésekkel való foglalkozást; akár megválaszolhatók ezek, akár nem, mindenesetre szükségtelen velük törődni; szenteljük figyelmünket teljesen azoknak a gyakorlati feladatoknak, melyekkel a cselekvő ember mindennap szembetalálkozik.

A *modern logika* fejlődésével vált lehetségessé, hogy a metafizika érvényességének és jogosultságának kérdésére új és pontosabb választ adjunk. Az „alkalmazott logikai” vagy „ismeretelméleti” vizsgálódások, amelyek a tudományos állítások megismerésbeli tartalmának és ezáltal az állításokban szereplő szavak („fogalmak”) jelentésének a logikai elemzés

segítségével történő megvilágítását tűzték ki feladatul, pozitív és negatív eredményekhez is vezettek. A pozitív eredményt a tapasztalati tudományok területén dolgozzák ki: világossá teszik a különböző tudományágak egyes fogalmait, megmutatják formális logikai és ismeretelméleti összefüggéseiket. A *metafizika* területén (beleértve az egész értékfilozófiát és normatant) a logikai elemzés ahhoz a negatív eredményhez vezet, hogy *e terület állítólagos tézisei teljesen értelmetlenek*. A metafizikát ezzel olyan radikálisan számoljuk fel, ahogyan a korábbi metafizika-ellenes álláspontok alapján még nem volt lehetséges. Igaz, találhatók rokon gondolatok már néhány korábbi megfontolásban is, például a nominalista jellegűekben, a döntő lépést azonban csak most lehet megtenni, miután a logika, az utóbbi évtizedekben elért fejlődése során eléggé éles szerszámmá vált.

Ha azt mondjuk, hogy az úgynevezett metafizikai állítások *értelmetlenek*, akkor ezt a szó legszorosabb értelmében gondoljuk. Időnként, tágabb értelemben, értelmetlennek szokás nevezni egy állítást vagy egy kérdést akkor is, ha kimondása vagy felvetése teljesen terméketlen (pl. ez a kérdés: „Mennyi az átlagos testsúlya azoknak a bécsieknek, akiknek a telefonszáma 3-mal végződik?”); vagy ha az állítás egészen nyilvánvalóan hamis (pl. „1910-ben Bécsben hatan laktak”); vagy ha éppenséggel nem empirikusan, hanem logikailag hamis, azaz ellentmondásos (pl. „A és B személyek egy évvel idősebbek egymásnál”). Az ilyesfajta mondatok, bár terméketlenek vagy hamisak, mégis értelmesek, mivel csak az értelmes mondatokat lehet (teoretikusan) termékenyekre és terméketlenekre, igazakra és hamisakra felosztani. Szigorú értelemben viszont a szavak olyan sorát tekintjük *értelmetlennek*, amely egy meghatározott, adott nyelven belül semmilyen állítást sem alkot. Megtörténhet, hogy első pillantásra az ilyen szósor úgy néz ki, mintha állítás lenne: ebben az esetben *látszatállításnak* nevezzük. Tételünk mármost úgy hangzik, hogy a logikai elemzés során az úgynevezett metafizikai állítások látszatállításoknak bizonyulnak.

Egy nyelv szókészletből, azaz a jelentéssel bíró szavak csoportjából, és szintaxisból, más szóval a mondatképzés szabályaiból áll; ezek a szabályok írják elő, hogy a különböző szófajokhoz tartozó szavakból miként alkothatók mondatok. Ennek megfelelően kétféle látszatállítás van: az egyikben olyan szó szerepel, melyről tévesen azt hiszik, hogy van jelentése; a másik fajtában jelentéssel rendelkező szavak szerepelnek, amelyek azonban a szintaxist megsértő módon kerülnek egymás mellé, s így nem eredményeznek értelmes állítást. A példák alapján látni fogjuk, hogy a metafizikában mindkét típusú látszatállítás előfordul. Később azután fontolóra kell vennünk, hogy mi szól azon megállapításunk mellett, hogy a metafizika egészében ilyen látszatállításokból tevődik össze.

2. A szó jelentése

Ha egy szónak (egy meghatározott nyelven belül) van jelentése, azt is szokás mondani, hogy egy „fogalmat” jelöl; ha a szónak valójában nincs jelentése, hanem csak úgy néz ki, mintha lenne, akkor „látszatfogalomról” beszélünk. Hogyan magyarázható meg a látszatfogalmak létrejötte? Nem azért vezettek-e be minden szót a nyelvbe, hogy valami meghatározottat fejezzen ki, vagyis nincs-e legelső felhasználásától kezdve meghatározott jelentése? Hogyan lehetségesek jelentés nélküli szavak a tradicionális nyelvben? Kétségtelen, eredetileg minden szónak van jelentése (eltekintve azoktól a ritka kivételektől, amelyekre később példákat hozunk fel). A történeti fejlődés folyamán azonban a szavak gyakran változtatják jelentésüket. Néha még az is előfordul, hogy elveszítik jelentésüket anélkül, hogy újat nyernének. Ezáltal jönnek létre azután a látszatfogalmak.

Mi mármost *egy szó jelentése*? Miféle kikötéseknek kell teljesülni ahhoz, hogy egy szónak jelentése legyen? (Vizsgálódásunk nem függ attól, hogy ezek a kikötések világosan ki vannak-e mondva, mint a modern tudomány egyes szavai és szimbólumai esetében, vagy csak hallgatólagosan vannak rögzítve, mint ahogy ez a hagyományos nyelvben található legtöbb szó esetében lenni szokott.) Először a szó *szintaxisát* kell megállapítani, azaz előfordulásának módját a legegyszerűbb mondatformán belül, amelyben szerepelhet: ezt a mondatformát nevezzük a szó *elemi mondatának*. A „kő” szó elemi mondatformája pl. az „*x* egy kő”: az ilyen formájú mondatokban az „*x*” helyén a tárgyak kategóriájából származó valamilyen deszignáció áll, pl. „ez a gyémánt”, „ez az alma”. Másodszor, az illető szó *S* elemi mondatára vonatkozóan a következő kérdést kell megválaszolnunk, amelyet különböző módokon fogalmazhatunk meg:

1. Milyen mondatokból *vezethető le S*, és milyen mondatok vezethetők le *S*-ből?
2. Milyen feltételek mellett *igaz S*, és milyenek mellett hamis?
3. Hogyan *verifikálható S*?
4. Mi az *értelme S*-nek?

Az (1) a helyes megfogalmazás; a (2) megfogalmazás a logika, a (3) az ismeretelmélet, a (4) a filozófia (fenomenológia) kifejezőmódjának felel meg. *Wittgenstein* megmondta, hogy a (2) fejezi ki azt, amit a filozófusok (4)-en értenek: egy mondat értelme igazságfeltételében rejlik. (Az (1) a „metalogikai” megfogalmazás; a metalogikának mint a szintaxis és a jelentés elméletének, azaz a levezethetőségi viszonyoknak a részletes kifejtését más alkalommal szándékozunk megadni.)

Sok szó esetében, különösen pedig a tudományos szavak túlnyomó többségénél, a jelentés más szavakra való visszavezetés („konstitúció”, definíció) segítségével adható meg. Pl. „ízeltlábúak azok az állatok, amelyeknek tagolt testük, tagolt végtagjaik és kيتينpáncéljuk van.” Ezáltal az „ízeltlábú” szó elemi mondatformájára, azaz „az *x* tárgy ízeltlábú” mondat formára vonatkozóan megválaszoltuk a fent említett kérdést: ugyanis egy ilyen formájú mondatnak levezethetőnek kell lennie az „*x* állat”, „*x*-nek tagolt teste van”, „*x*-nek tagolt végtagjai vannak” és „*x*-nek kيتينpáncélja van” formájú premisszákból, és fordítva, az előző mondatból az utóbbiak mindegyikének levezethetőnek kell lennie. Az „ízeltlábúak”-ról szóló elemi mondat levezethetőségére (más kifejezéssel: igazság-feltételére, verifikálhatóságának módjára, értelmére) vonatkozó fenti kikötésekkel rögzítettük az „ízeltlábú” szó jelentését. Ily módon a nyelv minden szavát más szavakra, és végül az úgynevezett „megfigyelési tételekben” vagy „protokolltételekben” előforduló szavakra vezettük vissza. A szó ezen a visszavezetésen keresztül kapja meg a jelentését.

Az elsődleges mondatok (protokolltételek) tartalmát és formáját illető kérdést, amelyet ez idáig még nem válaszoltak meg végérvényesen, fejtegetésünkben teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk. Az ismeretelméletben azt szokás mondani, hogy az elsődleges mondatok „az adott”-ra vonatkoznak; egyáltalán nincs azonban egyetértés abban, hogy mi az, amit adottnak tarthatunk. Egyesek azt vallják, hogy az adotról szóló mondatok a legegyszerűbb érzéki és érzelmi minőségekről szólnak (pl. „meleg”, „kék”, „öröm” és effélék); mások arra a felfogásra hajlanak, hogy az elsődleges mondatok összbenyomásokról és az ezek közötti hasonlósági viszonyokról szólnak: egy további álláspont szerint az elsődleges mondatok is a tárgyra vonatkoznak. Az álláspontok különbségétől függetlenül annyi biztos, hogy egy szósornak csak akkor van értelme, ha a protokolltételekből való levezetésnek viszonyai rögzítve vannak, akármilyen természetűek is legyenek ezek a protokolltételek; és éppígy biztos az is, hogy egy

szónak csak akkor van jelentése, ha a mondatok, amelyekben előfordulhat, protokolltételekre vezethetők vissza.

Mivel egy szó jelentését alkalmazásának kritériuma határozza meg (más kifejezéssel élve: elemi mondatának levezetési viszonyai, igazságfeltételei, verifikációjának módja), a kritérium rögzítése után már nem áll többé módunkban eldönteni, mit is akarunk „érteni” a szón. Ha azt akarjuk, hogy a szónak pontos jelentése legyen, nem adhatunk meg kevesebbet alkalmazási kritériumánál; de a kritériumnál többet sem adhatunk meg, mivel ezáltal már minden további meghatározást nyer. A kritérium implicite tartalmazza a jelentést, s csak az marad hátra, hogy explicitté tegyük ezt.

Tegyük fel példának okáért, hogy valaki egy új szót képez, pl.: „babig”, és azt állítja, hogy vannak tárgyak, amelyek babigok és vannak olyanok, amelyek nem. Ha meg akarjuk tudni ennek a szónak a jelentését, akkor az alkalmazási kritériumára fogunk kérdezni: hogy állapítható meg egy konkrét esetben, hogy az adott tárgy babig-e vagy sem? Tegyük fel először is, hogy az illető adós marad a válasszal: azt mondja ugyanis, hogy nincs empirikus ismertetőjegy arra nézve, hogy a tárgy babig-e vagy sem. Ebben az esetben a szó használatát nem tartjuk jogosultnak. Ha az illető, aki használja a szót, ennek ellenére azt mondja, hogy vannak babig és nem-babig dolgok, csak a véges és nyomorúságos emberi értelem számára örök titok marad, hogy melyek a babigok és melyek nem ilyenek, akkor az egész üres szószaporításnak fogjuk tartani. De talán az illető biztosítani fog minket afelől, hogy ő mégiscsak ért valamit a „babig” szón. Ebből azonban csak azt a pszichológiai tény tudjuk meg, hogy valamilyen képeket, képzeteket és érzéseket kapcsol a szóhoz. Ezen keresztül azonban a szó még nem nyer jelentést. Ha a szó alkalmazási kritériuma nincs rögzítve, akkor a mondatok, amelyekben előfordul, semmit sem állítanak, hanem csak pusztán látszatállítások.

Másodszor, vegyük azt az esetet, amikor egy új szó, mondjuk a „bebig” alkalmazási kritériuma le van szögezve, mégpedig, legyen az „Ez a tárgy bebig” mondat akkor és csak akkor igaz, ha a tárgy négyszögletű. (Vizsgálódásunk szempontjából nem érdekes, hogy ez a kritérium expliciten adott-e, vagy úgy állapítjuk-e meg, hogy megfigyeljük állító és tagadó használatának eseteit.) Ekkor azt fogjuk mondani: a „bebig” szó ugyanazt jelenti, mint a „négyszögletű”. És jogosulatlanok, megengedhetetlenek fogjuk tartani, ha a szót használó személyek azt mondják, hogy mégis valami mást „értenek” ezen, mint „négyszögletű”-t. És ha azt mondják, hogy bár minden négyszögletű tárgy bebig is és fordítva, de ez csak azért van így, mert a négyszögletűség a bebigség látható megnyilvánulása, maga az utóbbi azonban rejtett, önmagában nem észlelhető tulajdonság, akkor erre azt válaszoljuk, hogy miután az alkalmazási kritérium rögzítve van, rögzítve van az is, hogy a „bebig” „négyszögletű”-t jelent, s többé már nem áll módunkban, hogy ezt vagy azt „értsük” a szón.

Összegezzük röviden vizsgálódásaink eredményét. Legyen „a” egy tetszőleges szó „S(a)” pedig az elemi mondat, amelyben „a” előfordul. Ekkor annak szükséges és elégséges feltétele, hogy „a”-nak jelentése legyen, a következő, alapján véve ugyanazt kijelentő megfogalmazások bármelyikével megadható:

1. Ismeretesek „a” empirikus ismertetőjegyei.
2. Rögzítve van, hogy milyen protokolltételekből vezethető le „S(a)”.
3. „S(a)” igazságfeltételei meg vannak adva.
4. Ismeretes „S(a)” verifikációjának módja.⁽²⁾

3. A jelentés nélküli metafizikai szavak

Számos metafizikai szó esetében kimutatható, hogy nem tesz eleget az imént megadott feltételnek, tehát nincs jelentése.

Vegyük példának az „elv” metafizikai terminust (éspedig a lételv, nem a megismerésbeli elv vagy alaptétel értelmében). A különböző metafizikusok választ adnak arra kérdésre, hogy mi „a világ” (vagy a „tárgyak”, „a lét”, „a létező”) legfőbb elve, pl.: a víz, a szám, a forma, a mozgás, az élet, a szellem, az eszme, a tudattalan, a tevékenység, a jó és más hasonlók. Hogy felfedjük az „elv” szó jelentését ebben a metafizikai kérdésben, meg kell kérdeznünk a metafizikusoktól, hogy milyen feltételek mellett lenne az „ x az y elve” állítás igaz, és mikor lenne hamis; más szóval, az „elv” szó ismertetőjegye vagy definíciója után kell érdeklődnünk. A metafizikus körülbelül így válaszol: „ x az y elve” azt kell hogy jelentse, hogy „ y az x -ből jön létre”, „ y léte x létén alapul, „ y x révén létezik” vagy valami ehhez hasonló. Ezek a szavak azonban többértelműek, meghatározatlanok. Gyakran ugyan világos a jelentésük, pl. egy y tárgyról vagy eseményről akkor mondjuk, hogy x -ből „jön létre”, amikor megfigyeljük, hogy az x jellegű tárgyakra vagy eseményekre gyakorta vagy éppen mindig y jellegűek következnek (a törvényszerű egymásrakövetkezés értelmében vett oksági viszony). De a metafizikus azt mondja, hogy nem erre a tapasztalatilag megállapítható viszonyra gondol, mert különben metafizikai tételei egyszerűen ugyanolyan természetű tapasztalati állítások lennének, mint a fizikaiak. A „létrejön” szó itt nem az időbeli és feltételezettségi viszonyt jelenti, amit rendszeren jelenteni szokott, ám semmiféle más jelentése számára nincs megadva a kritérium. Következésképpen egyáltalán nem létezik az az állítólagos „metafizikai” jelentés, amellyel a szónak az empirikus jelentéstől eltérően rendelkeznie kellene. Ha a „princípium” szó (és a megfelelő görög „” szó) eredeti jelentésére gondolunk, itt ugyanazt a fejlődési folyamatot vesszük észre. A szót kifejezetten megfosztják az eredeti jelentésétől, a „kezdet”-től; nem jelentheti már többé az időben elsőt, hanem más, speciálisan metafizikai szempontból vett elsőt jelent. Ennek a „metafizikai szempont”-nak azonban nincsenek megadva a kritériumai. Tehát mindkét esetben megfosztották a szót a korábbi jelentésétől, anélkül azonban, hogy új jelentést adtak volna neki; a szó üres burokként marad meg. Korábbi, jelentéssel bíró periódusából asszociáció révén rátapadnak még különböző képzetek, s ezek új képzetekkel és érzésekkel kapcsolódnak össze annak az összefüggésnek az alapján, amelyben a szót most már használják. De a szó ezáltal nem kap jelentést, és mindaddig jelentés nélküli marad, amíg nem tudják megadni a verifikáció módját.

Másik példa az „isten” szó. Ennél a szónál, eltekintve használatának különböző változataitól az egyes területeken, három különböző esetben vagy történeti periódusban -- amelyek azonban időben összefolynak -- jelentkező nyelvhasználatot kell megkülönböztetnünk. A *mitológiai* nyelvhasználatban a szónak világos a jelentése. Ezzel a szóval (illetve más nyelvek megfelelő szavaival) olykor fizikai lényeket jelölnek, akik netán az Olümposzon, az égben vagy az alvilágban trónolnak, és kisebb-nagyobb mértékben fel vannak ruházva hatalommal, bölcsességgel, jósággal és boldogsággal. Néha a szó szellemi-lelki lényeket is jelöl, akik, bár nem rendelkeznek emberszerű testtel, mégis valahogyan megmutatkoznak a látható világ dolgaiban vagy eseményeiben, és ennél fogva tapasztalatilag megvizsgálhatók. Ezzel szemben a *metafizikai* nyelvhasználatában az „isten” szó valami tapasztalat felettit jelöl. A szó a leghatározottabban megfosztják a testi vagy a testiben lakozó szellemi lény jelentésétől, és mivel semmilyen új jelentést nem adnak neki, jelentés nélkülivé válik. Persze gyakran úgy tűnik, mintha az „isten” szónak adnának jelentést a metafizikában is. A felállított definíciók azonban alaposabb vizsgálat után látszatdefinícióknak bizonyulnak; ugyanis vagy megengedhetetlen szókapcsolatokhoz (amelyekről később lesz szó), vagy más metafizikai

szavakhoz (pl. „ősök”, „abszolútum”, „a feltétlen”, „a független”, „az önálló” és hasonló) vezetnek, elemi mondatok igazságfeltételeihez azonban sohasem. Ennél a szónál még a logika alapkövetelménye, nevezetesen, a szó szintaxisára, azaz az elemi mondatban való előfordulási formájának megadására vonatkozó követelmény sem teljesül. Az elemi mondatnak itt „x egy isten” formájúnak kellene lennie; a metafizikus azonban vagy teljesen elutasítja ezt a formát anélkül, hogy másikat adna, vagy ha elfogadja, akkor nem tünteti fel az *x* változó szintaktikai kategóriáját. (Kategóriák pl.: a tárgyak, a tárgyak tulajdonságai, a tárgyak közötti viszonyok, számok stb.)

Az „isten” szó mitológiai és metafizikai használata közé esik a *teológiai nyelvhasználat*. Itt nincs a szónak saját jelentése; akik használják, ingadoznak a kétféle jelentés között. Néhány teológus istenfogalma kifejezetten tapasztalati (a mi elnevezésünkkel „mitológiai”). Ebben az esetben nem állunk szemben látszatállításokkal, a teológus azonban abban a hátrányos helyzetben van, hogy ilyen értelmezés mellett a teológiai állítások tapasztalatiak és ennél fogva a tapasztalati tudomány ítélőszéke elé kerülnek. Más teológusoknál kifejezetten a metafizikai nyelvhasználatot találjuk meg. Ismét másoknál pedig nem egyértelmű a fogalom tartalma, akár azért, mert néha az egyik, néha a másik nyelvhasználatot követik, akár azért, mert világosan fel nem fogható kifejezésekben beszélnek, amelyek mindkét említett szint magukon hordják.

Éppen úgy, mint a megvizsgált példák -- „elv” és „isten” --, a legtöbb más *speciálisan metafizikai terminus is jelentésnélküli*, pl. „az idea”, „az abszolútum”, „a feltétlen”, a „végtelen”, „a létező léte”, „a nem-létező”, „a magábanvaló dolog”, „abszolút szellem”, „objektív szellem”, „lényeg”, „a magábanvaló lét”, „magában- és magáértvaló lét”, „emanáció”, „manifesztáció”, „tagozódás”, „az én”, „a nem-én” stb. Ezekkel a kifejezésekkel éppen úgy vagyunk, mint a „babig” szóval a korábbi példánkban. A metafizikus azt mondja, hogy nem lehet megadni a tapasztalati igazságfeltételeket; ha hozzáteszi, hogy mégis „ért” valamit egy ilyen szón, akkor tudjuk, hogy ezzel valójában csak a szót kíséző képzetekre és érzésekre utal, amelyek révén azonban a szó semmiféle jelentést nem kap. Az ilyen szavakat tartalmazó, állítólagos metafizikai tételeknek semmi értelmük sincs, semmit sem állítanak, puszta látszatállítások. Később majd fontolóra vesszük, hogy miként magyarázzuk meg történeti kialakulásukat.

4. A mondat értelme

Mindeddig azokat a látszatállításokat vettük szemügyre, amelyekben jelentésnélküli szó fordul elő. A látszatállításoknak azonban van egy második fajtája is; ezek jelentéssel bíró szavakból állnak, a szavak azonban úgy kerülnek egymás mellé, hogy értelmes mondat mégsem keletkezik belőlük. Egy nyelv szintaxisa megadja, hogy milyen szókapcsolatok engedhetők meg, és melyek nem. A természetes nyelvek grammatikai szintaxisa azonban nem teljesíti minden esetben az értelmetlen szókapcsolatok kizárásának feladatát. Vegyük példának okáért a következő két szósort:

1. „Caesar egy és”,
2. „Caesar egy prímszám”.

A (1) szósort a szintaxist megsértő módon képeztük, a szintaxis ugyanis kiköti, hogy a harmadik helyen ne kötőszó, hanem predikátum álljon, tehát főnév vagy melléknév. A képzés

a szintaxisnak megfelelő pl. a „Caesar egy hadvezér” szósorban, így ez értelmes szósor, valódi mondat. Ugyanígy a (2) szósor is a szintaxisnak megfelelően van megalkotva, mivel ugyanolyan a grammatikai formája, mint az itt említett mondatnak. Mindazonáltal (2) értelmetlen. A „prímszámság” számok tulajdonsága, amelyet egy személyről sem nem állíthatunk, sem nem tagadhatunk. Bár (2) állításnak néz ki, mégsem az, mivel nem mond ki semmit, nem fejez ki sem egy fennálló, sem egy fenn nem álló tényt; ezt a szósort tehát „látszatállításnak” nevezzük. Mivel a grammatikai szintaxis szabályai nincsenek megszegve, első pillantásra könnyen arra a hibás álláspontra helyezkedhetünk, hogy mégis állítással van dolgunk, még ha hamissal is. De „*a* egy prímszám” akkor és csak akkor hamis, ha *a* osztható egy olyan természetes számmal, amely sem nem *a*, sem nem 1; nyilvánvaló, hogy itt „Caesar” nem helyettesíthető be „*a*” helyére. Ezt a példát úgy választottuk meg, hogy az értelmetlenség könnyen észrevehető legyen, azonban sok, úgynevezett metafizikai állításnál nem ennyire könnyű felismerni, hogy látszatállítással állunk szemben. Az a tény, hogy a mindennapi nyelvben lehet értelmetlen szósorokat képezni a nyelvtani szabályok megsértése nélkül, azt jelzi, hogy logikai szempontból nézve a grammatikai szintaxis nem kielégítő. Ha a grammatikai szintaxis pontosan megfelelne a logikainak, akkor nem jöhetnének létre látszatállítások. Ha a grammatikai szintaxis nemcsak a főnevek, melléknevek, igék, kötőszavak stb. szófajait különböztetné meg, hanem mindezekben belül még bizonyos logikailag nélkülözhetetlen különbségeket is leszögezne, akkor lehetetlen lenne látszatállításokat képezni. Ha pl. a főnevek grammatikailag több szófajára lennének felosztva aszerint, hogy a tárgyak vagy a számok stb. tulajdonságait jelölik-e, akkor a „hadvezér” és a „prímszám” szavak grammatikailag különböző szócsoporthoz tartoznának, és (2) éppúgy megsértené a nyelvtani szabályokat, mint (1). Egy korrekten felépített nyelvben minden értelmetlen szósor olyan jellegű lenne, mint (1) példánk, tehát már a grammatika úgyszólván automatikusan kiküszöbölné őket. Vagyis az értelmetlenség elkerülése érdekében nem az egyes szavak jelentésére, hanem mindenekelőtt a szavak típusára (a „szintaktikai kategóriákra”, pl.: tárgyak, a tárgyak tulajdonságai, a tárgyak viszonyai, számok, számok tulajdonságai, a számok viszonyai, és hasonló) kellene ügyelnünk. Ha jogosult az a megállapításunk, hogy a metafizikai állítások látszatállítások, akkor a metafizikát egy logikailag korrekten felépített nyelvben egyáltalán nem lehetne megfogalmazni. Ezzel magyarázható a logikai szintaxis felépítésre irányuló -- és a logikusokat manapság foglalkoztató -- feladat nagy filozófiai jelentősége.

5. Metafizikai látszatállítások

Most a metafizikai látszatállítások néhány olyan példáját fogjuk bemutatni, amelyeken különösen jól látható, hogy megszegik a logikai szintaxist, bár a történeti-grammatikai szintaxisnak eleget tesznek. Abból a metafizikai tanításból⁽³⁾ választottuk ki az alábbi néhány mondatot, amely jelenleg Németországban a legnagyobb hatást gyakorolja.

„Csak a létezőt kell kutatni és -- *semmi* mást; a létezőt egyedül, és többé -- *semmit*; csakis a létezőt, és ezen túl -- *semmit*. *Hogy állunk ezzel a semmivel?* -- *Csak azért van-e a semmi, mivel van a nem, azaz a tagadás? Vagy fordítva van? A tagadás és a nem csak azért létezik, mert van a semmi?* -- *Azt állítjuk: a semmi eredendőbb, mint a nem és a tagadás.* -- *Hol keressük a semmit? Hol találjuk a semmit?* -- *Ismerjük a semmit.* -- *Az aggodalom kinyilvánítja a semmit.* Az, amiért és ami miatt aggódtunk, „tulajdonképpen” -- *semmi sem volt.* Valójában: a semmi maga -- *mint olyan -- volt jelen.* -- *Hogy is állunk a semmivel?* -- *A semmi maga semmizik.*”

Állítsuk fel az alábbi sémát annak kimutatására, hogy a látszatállítások képzésének lehetősége a nyelv logikai fogyatékoságán alapul.

I. A köznyelv értelmes mondatai	II. Az értelmetlen keletkezése az értelmesből a köznyelvben	III. Logikailag korrekt nyelv
A. Mi van odakinn? $o(?)$ Odakinn eső van. $o(E)$	A. Mi van odakinn? $o(?)$ Odakinn semmi sincs. $o(S)$	A. Nem igaz az, hogy van (azaz nem létezik, nem meglévő) valami odakinn. $\sim(\exists x).o(x)$
B. Hogy állunk ezzel az esővel? (azaz: mit csinál az eső? vagy: mit lehet még mondani erről az esőről?) $?(E)$	B. Hogy állunk ezzel a semmivel? $?(S)$	B. Ezek a formák egyáltalán meg sem alkothatók.
1. Ismerjük az esőt. $i(E)$	1. „Keressük a semmit.” $k(S)$ „Megtaláljuk a semmit.” $m(S)$ „Ismerjük a semmit.” $i(S)$	
2. Az eső esik. $e(E)$	2. „A semmi semmizik.” $s(S)$ 3. „A semmi csak azért létezik, mivel...” $lét(S)$	

Az I. alatti mondatok mind grammatikailag, mind logikailag kifogástalanok, tehát értelmesek. A II. alatti mondatok (B3 kivételével) grammatikailag teljesen analógok az I. alattiakkal. A IIA mondatforma (mint kérdés és válasz) nem felel meg egy logikailag korrekt nyelvvel szemben támasztandó követelményeknek, mindazonáltal értelmes, mivel korrekt nyelvre lefordítható; ezt mutatja a IIIA mondat, amelynek ugyanaz az értelme, mint IIA-nak. A IIA mondatforma célszerűtlensége abban mutatkozik meg, hogy belőle grammatikailag kifogástalan műveletek segítségével eljuthatunk azokhoz a IIB értelmetlen mondatformákhoz, amelyeket a fenti idézetből vettünk. A III. oszlop logikailag hibátlan nyelvén ezek a formák még csak meg sem alkothatók. Ennek ellenére értelmetlenségüket nem vesszük észre első pillantásra, mivel az IB értelmes mondatokkal való hasonlóság miatt az ember könnyen hagyja magát megtéveszteni. Nyelvünk itt kimutatott hibája tehát az, hogy egy logikailag korrekt nyelvvel ellentétben, megengedi az értelmes és az értelmetlen szósorok grammatikai formájának azonosságát. Minden, szavakban megfogalmazott mondathoz csatoltuk a logisztika írásmódjának megfelelő formulát: ezek a formulák különösképp világosan mutatják

meg az IA és IIA közötti célszerűtlen analógiát és a IIB értelmetlen képződmények ezen az analógián alapuló létrejöttét.

A IIB látszatállítások közelebbi vizsgálatakor megmutatkoznak még bizonyos további különbségek is. Az (1) mondat képzése egyszerűen azon a hibán alapul, hogy a „semmi” szó tárgynévként került alkalmazásra, mivel a köznyelvben ebben a formában szoktuk használni egy negatív egzisztenciális állítás megfogalmazására (lásd IIA). Viszont egy korrekt nyelvben ugyanerre a célra nem külön *név*, hanem a mondat bizonyos logikai *formája* szolgál (lásd IIIA). A IIB2 mondatban még valami új dologgal is találkozunk, nevezetesen a „semmizni” jelentés nélküli szó képzésével; a mondat ezért két okból is értelmetlen. A korábbiakban kimutattuk, hogy a metafizika jelentésnélküli szavai rendszerint azért jönnek létre, hogy egy jelentéssel bíró szót a metafizikában alkalmazott metaforikus használat megfoszt a jelentésétől. Itt viszont azon ritka esetek egyikével van dolgunk, amikor egy olyan új szót vezetnek be, amelynek eredetileg sem volt semmi jelentése. A IIB3 mondatot szintén két okból kell elvetnünk. Osztódik az előző mondatokkal abban a hibában, hogy a „semmi” szót tárgyszóként kezeli. Ezenkívül ellentmondást is tartalmaz. Mert még ha megengedhető lenne is a „semmit” egy tárgy nevéként vagy jellemzéseként bevezetni, a tárgytól akkor is már a definíciójában megtagadnánk a létezését, amíg a (3) mondatban ismét tulajdonítanánk ezt neki. Ez a mondat tehát ellentmondásos, és ezért képtelenség lenne, még akkor is, ha nem lenne már eleve értelmetlen.

A IIB mondatokban található otromba logikai hibákra való tekintettel arra a feltevésre juthatunk, hogy talán az idézett értekezésben a „semmi” szónak egészen más a jelentése, mint egyébként. És ez a gyanúnk tovább erősödik, amikor alább azt olvassuk, hogy az aggodalom kinyilvánítja a semmit, hogy az aggodalomban maga a semmi mint olyan van jelen. Itt úgy tűnik, mintha a „semmi” szó egy meghatározott, talán éppen vallásos jellegű érzelmi állapotot jelölne, vagy valami olyasmit, ami az ilyen érzések alapjául szolgál. Ha ez az eset forogna fenn, akkor a IIB mondataiban említett logikai hibák nem állnának fenn. De a 16. oldalon hozott idézet azt mutatja, hogy ilyen értelmezés nem lehetséges. A „csak” és az „és semmi más” összkapcsolásából egészen világossá válik, hogy a „semmi” szó itt abban a szokásos logikai értelemben szerepel, amely egy negatív egzisztenciális állítás kifejezésére szolgál. A „semmi” szónak ehhez a bevezetéséhez közvetlenül kapcsolódik azután az értekezés fő kérdése: „Hogy állunk ezzel a semmivel?”

Aggályaink a tekintetben, hogy esetleg tévesen értelmeztük a mondatokat, teljesen megszűnnek, amikor megtudjuk, hogy az értekezés szerzője maga is tökéletesen tisztában van azzal, hogy a saját kérdései és állításai ellentétben állnak a logikával. „A semmi vonatkozásában *kérdés és válasz* önmagában egyformán *abszurd*. -- Tulajdonképpen a gondolkodás általánosan alkalmazott alapszabálya, az ellentmondásmentesség tétele, az általános »logika« megszünteti ezt a kérdést.” Annál rosszabb a logikának! Meg kell döntenünk uralmát: „Ha tehát a semmire és a létre vonatkozó kérdések területén megtörik az *értelem* hatalma, akkor ezzel a »logika« filozófián belüli uralmának sorsa is eldőlt. A »logika« eszméje maga *feloldódik* az eredendőbb kérdezés örvénylésében.” De jóvá hagyja-e a józan tudomány a logikát sértő kérdezés örvénylését? Erre a kérdésre is kész a válasz: „A tudomány állítólagos józansága és magasabbrendűsége nevetségessé válik, ha nem veszi komolyan a semmit.” Tételünk így jó alátámasztást kap: egy metafizikus önmaga jut itt arra a megállapításra, hogy kérdései és válaszai összeegyeztethetetlenek a logikával és a tudományos gondolkodással.

Most már világos, hogy mi a különbség a mi tézisünk és a *korábbi metafizika-ellenes* tételek között. Mi nem tartjuk a metafizikát „puszta agyrém”-nek vagy „mesének”. Egy mese állításai nem a logikának mondanak ellent, hanem csak a tapasztalatnak; tökéletesen értelmesek, még ha hamisak is. A metafizika továbbá nem „*babona*”; hinni csak igaz és hamis állításokban lehet, értelmetlen szósorokban nem. A metafizikai állítások „munkahipotézisekként” sem jöhetnek számításba, mivel egy hipotézis esetében lényegbevágó a levezethetőségi viszony az (igaz vagy hamis) tapasztalati állításokhoz, és éppen ez hiányzik a látszatállításoknál.

A metafizika megmentése céljából néha a következő *ellenvetést* hozzák fel, *az emberi megismerőképesség ún. korlátozottságára* hivatkozva: bár a metafizikai állítások nem verifikálhatók az ember, sem pedig valamilyen más véges lény által, mégis felfoghatók talán annak megsejtéseként, hogy mit válaszolna kérdéseinkre egy magasabb rendű vagy éppen tökéletes megismerőképességgel rendelkező lény, és így mint sejtések mégiscsak értelmesek lennének. Hogy kivédjük ezt az ellenvetést, vegyük fontolóra a következőket. Ha egy szó jelentése nem adható meg, vagy ha egy szósor összeállítása nem felel meg a szintaxis szabályainak, akkor még csak kérdésről sem beszélhetünk. (Gondoljunk csak a látszatkérdésekre: „Babig-e ez az asztal?”; „Szent-e a hetes szám?”; „A páros vagy a páratlan számok sötétebbek-e?” Ha nincs kérdés, akkor még egy mindentudó lény sem tud válaszolni. A fenti ellenvetés hívei erre talán azt válaszolják: ahogy egy normális látású személy új ismeretet tud közölni a vakkal, ugyanígy talán egy magasabb rendű lény is tudna metafizikai ismeretet közölni velünk, pl. azt, hogy a látható világ egy szellem megjelenése-e. Itt fontolóra kell vennünk, hogy mit is jelent az „új ismeret”. Természetesen elgondolható, hogy találhatunk olyan lényeket, amelyek egy új érzékről tudósítanak minket. Ha ezek a lények be tudnák bizonyítani nekünk a Fermat-tételt, vagy egy új fizikai eszközt találnának fel, vagy felállítanának egy addig ismeretlen fizikai törvényt, akkor ismereteink gyarapodnának az ő segítségük révén. Az ilyesmit ugyanis ellenőrizhetnénk ugyanúgy, ahogy a vak is meg tudja érteni, sőt ellenőrizni is tudja az egész fizikát (és ezzel együtt a normális látású személy minden megállapítását). De ha ezek a feltételezett lények valami olyasmit mondanának, amit nem tudunk verifikálni, akkor ezt nem is értenénk meg; ebben az esetben semmilyen közlésről nincs szó, hanem csak értelemnélküli puszta beszédhangokról, még ha képzetek kapcsolódnak is hozzájuk. Következésképpen, tudásunkat egy másféle lény -- és egyre megy, hogy ez többet, kevesebbet vagy mindent tud-e -- csak mennyiségileg bővítheti, elvileg új típusú ismerettel azonban nem járulhat hozzá tudásunkhoz. Ami számunkra bizonytalan, mások segítségével bizonyosabbá tehető; de ami számunkra felfoghatatlan, értelmetlen, mások segítségével sem tehető értelmessé, bármilyen sokat tudjanak is ezek. Ezért sem isten, sem ördög nem juttathat minket metafizikához.

6. Minden metafizika értelmetlensége

A metafizikai állítások általunk elemzett példáit mind csak egyetlen értekezésből vettük. Az eredmények azonban hasonló, részben szó szerint azonos módon érvényesek más metafizikai rendszerekre is. Amikor ez az értekezés helyeslőleg idézi Hegel egyik tételét („a tiszta lét és a tiszta semmi tehát egy és ugyanaz”), akkor ez a hivatkozás teljességgel jogosult. Hegel metafizikája logikailag pontosan ugyanolyan jellegű, mint ez a modern metafizika. És ugyanez érvényes a többi metafizikai rendszerre is, még akkor is, ha nyelvi fordulataik és ennél fogva logikai hibáik jellege többé vagy kevésbé eltér a megvizsgált példák típusától.

A különféle metafizikai rendszerek egyes állításainak elemzésére nem szükséges további példákat felhozni. Csak a leggyakoribb hibafajtákra mutatunk rá.

A látszatállításokban elkövetett logikai hibák többsége talán azokon a logikai fogyatékoságokon alapul, amelyek nyelvünkben a „lenni” szónak és a többi, legalábbis a legtöbb európai nyelv megfelelő szavainak a használatához tapadnak. Az első fogyatékoság a „lenni” szó kétértelműsége; egyszer a predikátumot csatoló kopulaként használják („én éhes vagyok”), másszor pedig a létezés megjelölésre („én vagyok”). Ezt a fogyatékoságot súlyosbítja még, hogy a metafizikusok gyakran nincsenek tisztában ezzel a kétértelműséggel. A második fogyatékoság az ige második -- egzisztencia -- jelentésénél található. Az igei forma predikátumot sugall ott, ahol nincs ilyen. Jóllehet, már régóta tudjuk, hogy az egzisztencia nem tulajdonság (vö. az ontológiai istenérv kanti cáfolatát), ebben a kérdésben teljes mértékben mégiscsak a modern logika konzekvens; az egzisztencia jelét olyan szintaktikai formában vezeti be, hogy a predikátumtól eltérően ne vonatkozhasson tárgyak jeleire, hanem csak predikátumokra (vö. pl. a fenti táblázatban a IIIA mondatot). Az ókortól kezdve a legtöbb metafizikus hagyta, hogy a „lenni” szó igei és ezáltal predikatív formájú látszatállításokra csábítsa, pl. „én vagyok”, „isten van”.

Ennek a hibának az egyik példáját Descartes „Cogito, ergo sum”-jában találjuk. A premisszával szemben felhozott tartalmi kifogásoktól -- vagyis attól, hogy a „gondolkodom” mondat adekvát kifejezése-e a szándékolt tényállásnak, vagy talán hiposztazálást tartalmaz -- itt teljes egészében eltekintünk, és a mondatot csak formális logikai nézőpontból vesszük szemügyre. Két lényeges logikai hibát veszünk ekkor észre. Az első a „vagyok” zárótételben van. A „lenni” ige itt kétségtelenül az egzisztencia értelmében szerepel, mivel kopula nem használható predikátum nélkül. Descartes „vagyok”-ját mindig is így értelmezték. De ebben az esetben ez a mondat megsérti az előbb említett logikai szabályt, amely szerint az egzisztencia csak egy predikátummal, nem pedig egy névvel (szubjektum, tulajdonnév) kapcsolatban mondható ki. Egy egzisztenciális mondat nem „*a* létezik” formájú (mint itt: „én vagyok”, azaz „én létezem”), hanem „létezik valami ilyen és ilyen” formájú. A második hiba a „gondolkodom”-tól a „vagyok”-hoz való átmenetben van. Ha a „*P(a)*” („*a*-hoz *P* tulajdonság tartozik”) mondatból egy egzisztenciális mondat vezethető le, akkor ez csak a premissza *P* predikátumának, nem pedig a szubjektumának vonatkozásában mondhatja ki az egzisztenciát. Az „európai vagyok”-ból nem az következik, hogy „vagyok”, hanem az, hogy „létezik egy európai”. A „gondolkodom”-ból nem az következik, hogy „vagyok”, hanem az, hogy „létezik valami, ami gondolkodik.”

Az a körülmény, hogy nyelvünk az egzisztenciát igével („lenni” vagy „létezni”) fejezi ki, önmagában még nem logikai hiba, hanem csak célszerűtlen, veszélyes. Az igei forma miatt könnyen arra a hibás álláspontra helyezkedhetünk, hogy az egzisztencia predikátum; s ekkor olyan logikailag fonák, ennél fogva értelmetlen kifejezőmódokhoz jutunk, mint amilyeneket az előbb vettünk szemügyre. Ugyanez az eredete az olyan formuláknak is, mint pl. a „létező”, a „nem-létező”, amelyek a metafizikában ősidők óta óriási szerepet játszottak. Egy logikailag korrekt nyelvben ezek a formák még csak meg sem fogalmazhatók. Úgy tűnik, hogy a latin és a német nyelvben, talán a görög példa csábítására, az „ens”, illetve a „seiend” formákat külön a metafizikusok céljára vezették be, s ezáltal logikailag megrontották a nyelvet, miközben azt hitték, hogy csak egy fogyatékoságot küszöbölnek ki.

A logikai szintaxis megsértésének másik, nagyon gyakran előforduló példája a fogalmak ún. „*alkalmazási szférájának összekeverése*” (Sphärenvermengung). Amíg az előbb említett hiba abban áll, hogy egy nem-predikatív jelentésű jelet predikátumként használtunk, addig itt a predikátumot, bár predikátumként használjuk, de egy másik „szféra” predikátumaként -- az

ún. „típuselmélet” szabályainak megsértéséről van tehát szó. Ennek illusztrálására szolgálhat az

előzőekben vizsgált mondat, nevezetesen: a „Caesar egy prímszám”. A személynevek és a számnevek különböző logikai szférákhoz tartoznak, és ezért a személyek predikátumai (pl. „hadvezér”) és a számok predikátumai (pl. „prímszám”) is. A fogalmak alkalmazási szférájának, típusának összekeveréséből adódó hiba, a „lenni” ige korábbiakban taglalt használatától eltérően, nem a metafizika specialitása, hanem már a köznyelvben is nagyon gyakran előfordul. Itt azonban ritkán vezet értelmetlenséghez, mert a szavak többértelműsége a szférák, a típusok vonatkozásában olyan jellegű, hogy könnyen megszüntethető.

Példa: 1. „Ez az asztal nagyobb, mint az.” 2. „Ennek az asztalnak a magassága nagyobb, mint azé az asztalé.” A „nagyobb” szót itt az (1)-ben tárgyak közötti viszonyra, a (2)-ben pedig számok közötti viszonyra használtuk, ennél fogva két különböző szintaktikai kategóriához tartozik. A hiba itt lényegtelen, és pl. kiküszöbölhető azáltal, hogy „nagyobb₁”-et, és „nagyobb₂”-t írunk; a „nagyobb₁”-et ezután a „nagyobb₂” alapján úgy definiáljuk, hogy az (1) mondatformát a (2)-vel (és más hasonló mondatformával) szinonimnak nyilvánítjuk.

Mivel az alkalmazási szférák összekeverése a köznyelvben nem okoz semmi bajt, ezért általában nem szokás figyelembe venni. Bár a mindennapos nyelvhasználatnak ez meg is felel, a metafizikában azonban jóvátehetetlen következményekkel jár; a metafizikában ugyanis a mindennapi nyelv szokásainak sugallatára az alkalmazási szférák olyan összekeveréséhez jutottak el, amely a mindennapi nyelvben előforduló szférakeveredéstől eltérően már nem fordítható le logikailag hibátlan formára. Ilyesféle látszatállításokat különösen gyakran találunk pl. Hegelnél és Heideggernél, aki átvette a hegeli nyelvezet sok sajátosságát, annak számos logikai fogyatékoságával egyetemben. (Pl.: azokat a predikátumokat, amelyeknek bizonyos fajtájú tárgyakra kellene vonatkozniuk, ehelyett ezen tárgyak egyik predikátumára, vagy a „létre”, vagy a „meglétre”, vagy az e tárgyak között fennálló viszonyra vonatkoztatják.)

Miután azt láttuk, hogy sok metafizikai mondat értelmetlen, felmerül a kérdés, hogy nincs-e a metafizikában mégis az értelmes állításoknak egy olyan állománya, amely megmaradna az értelmetlen állítások kiküszöbölése után is.

Eddigi eredményeink alapján azt is gondolhatnánk, hogy a metafizikában nagyon sokszor az értelmetlenségbe fulladás veszélye fenyeget, s ezért, ha valaki metafizikát akar csinálni, akkor iparkodnia kell, hogy e veszélyeket gondosan elkerülje. De valójában a helyzet az, hogy nem lehetségesek értelmes metafizikai állítások. Ez a metafizika által kitűzött feladatból következik, abból, hogy olyan ismeretet akar fellelni és bemutatni, amely elérhetetlen a tapasztalati tudomány számára.

Korábban már láttuk, hogy egy mondat értelme verifikációjának módjában van. Egy mondat csak annyit közöl, amennyi verifikálható benne. Ezért egy mondat, ha egyáltalán közöl valamit, akkor csak tapasztalati tényt közölhet. Ha valami elvileg túl lenne a lehetséges tapasztalaton, akkor nem lehetne sem elmondani, sem elgondolni, s kérdéseket sem lehetne feltenni vele kapcsolatban.

Az (értelmes) állítások a következő fajtákra oszlanak: először, vannak olyan állítások, amelyek már kizárólag a formájuk alapján igazak (Wittgenstein szerint ezek „*tautológiák*”: közelítőleg megfelelnek Kant „*analitikus ítéleteinek*”) -- ezek semmit sem mondanak a

valóságról. A logika és a matematika formulái ilyen típusúak; önmaguk tehát nem faktuális kijelentések, hanem csak az ilyen kijelentések átalakítására szolgálnak. A második típushoz tartoznak az ilyen állítások tagadásai („*kontradikciók*”), amelyek ellentmondásosak, és ennél fogva a formájukból következően hamisak. Minden más állítás esetében az igazságra vagy a hamisságra vonatkozó döntés a protokolltételeken nyugszik; a többiek tehát (igaz vagy hamis) *tapasztalati állítások*, és a tapasztalati tudomány területéhez tartoznak. Ha valaki olyan állítást akar képezni, amely nem tartozik ezekhez a fajtákhoz, akkor állítása automatikusan értelmetlen lesz. Mivel a metafizika sem analitikus állításokat nem akar tenni, sem pedig a tapasztalati tudomány területére nem akar kerülni, ezért vagy olyan szavakat kényszerül felhasználni, amelyeknek nem adja meg az alkalmazási kritériumát és amelyek ezért jelentésnélküliek, vagy pedig a jelentéssel bíró szavakat oly módon kényszerül összeállítani, hogy sem analitikus (illetőleg kontradiktórikus), sem empirikus állítást nem kap. Mindkét esetben szükségszerűen látszatállítások adódnak.

A logikai analízis tehát értelmetlenné nyilvánít minden olyan állítólagos ismeretet, amely a tapasztalat fölé vagy mögé akar eljutni. Ez az ítélet érvényes mindenekelőtt az egész spekulatív metafizikára, a *tiszta gondolkodásból* vagy a *tiszta intuíciónál* származó mindenféle állítólagos ismeretre, amely a tapasztalatot nélkülözhetőnek véli. De az ítélet vonatkozik az olyan metafizikára is, amely a tapasztalatból kiindulva, speciális *következtetések* segítségével akarja megismerni azt, ami a *tapasztalat mögött*, avagy ezen kívül van (így pl. az organikus folyamatokban ható, de -- feltételezés szerint -- fizikailag felfoghatatlan „entelecheia” neovitalista tézisére; az „oksági viszony lényegére” vonatkozó kérdésre, ha az túl akar lépni az egymásutániság bizonyos szabályosságainak megállapításán; a „magábanvaló”-ról szóló fecsegésre). Továbbá, érvényes ez az ítélet a *normák vagy értékek egész filozófiájára*, minden normatív diszciplínaként felfogott etikára vagy esztétikára. Ugyanis egy érték vagy egy norma objektív érvényessége még az értékfilozófusok felfogása szerint sem verifikálható vagy dedukálható empirikus állításokból, ezért (értelmes állításban) egyáltalán ki sem fejezhető. Másképpen szólva: vagy megadják a „jó”, „szép” és a normatív tudományokban alkalmazott többi predikátum empirikus ismertetőjegyeit, vagy nem. Az első esetben egy ilyen predikátumot tartalmazó állítás tapasztalati tényről rögzítő ítélet lesz, nem pedig értékítélet; a második esetben látszatállítássá válik; értékítéletet kifejező állítás azonban egyáltalán nem alkotható.

Végül, az értelmetlenséget kimondó ítélet azokra a metafizikai irányzatokra is érvényes, amelyeket helytelenül ismeretelméleti irányzatokként szokás jellemezni, nevezetesen a *realizmusra* (amennyiben többet akar mondani annál az empirikus ténynél, hogy az események egy bizonyos szabályszerűséget mutatnak, ami lehetségessé teszi az induktív módszer alkalmazását), és az ellenkező oldalon a szubjektív *idealizmusra*, a szolipszizmusra, a fenomenalizmusra és a (korábbi értelemben vett) pozitívizmusra.

De mi marad meg egyáltalán a *filozófiának*, ha minden olyan állítás, amely közöl valamit, empirikus természetű és a ténytudományokhoz tartozik? Nem állítások, nem elmélet, nem is rendszer, hanem csak *egy módszer* marad, nevezetesen a logikai elemzés módszere. Ennek a módszernek az alkalmazását -- negatív felhasználásban -- az előzőekben mutattuk meg, ahol is a jelentés nélküli szavak, az értelmetlen látszatállítások kiselejtezésére szolgált. Pozitív felhasználásában a jelentéssel bíró fogalmak és értelmes állítások megvilágítására, a ténytudományok és a matematika logikai megalapozására szolgál. A módszer negatív felhasználása a pillanatnyi történelmi szituációban szükséges és fontos. De már a jelenlegi gyakorlatban is gyümölcsöző a pozitív felhasználás, amelyre azonban itt nem térhetünk ki behatóbban. A logikai elemzésnek, a logikai alapok kutatásának jelzett feladata az, amit a

metafizikával ellentétben a „tudományos filozófián” értünk; ezt a feladatot állítja előtérbe folyóiratunk legtöbb tanulmánya.

A logikai elemzés eredményeként kapott állítások -- pl. ebben és a többi logikai értekezésben szereplő mondatok -- logikai jellegének kérdését itt csak utalásszerűen válaszolhatjuk meg, mondván, hogy ezek a mondatok részben analitikusnak, részben tapasztalatiak. A mondatokról és a mondatrészekről szóló állítások ugyanis részben a tiszta *metalogikához* tartoznak (pl. „az egzisztencia jeléből és egy tárgy nevéből álló sorozat nem mondat”), részben pedig a deskriptív metalogikához (pl. „ennek és ennek a könyvnek ilyen és ilyen helyén található szósor értelmetlen”). A metalogikát más helyen fogjuk tárgyalni, ahol majd arról is beszélünk, hogy a metalogika, amely egy nyelv mondatairól beszél, megfogalmazható magában ebben a nyelvben.

7. A metafizika mint az életérzés kifejezése

Az a kijelentés, hogy a metafizikai állítások teljességgel értelmetlenek, semmit sem közölnek, még azokban is idegenkedést kelt, akik intellektuálisan egyetértenek eredményeinkkel: vajon a legkülönbözőbb korokban a különböző népeknél olyan sok ember, közöttük kitűnő elmék, oly sok fáradságot, sőt valódi buzgalmat fordítottak volna-e a metafizikára, ha ez semmi másból nem állna, mint értelmetlenül összefűzött pusztá szavakból? És meg lehetne-e érteni, hogy a metafizikai alkotások egészen a mai napig olyan erős hatást gyakorolnak az olvasókra és a hallgatókra, ha ezek még csak nem is tévedéseket, hanem egyáltalán semmit sem tartalmaznak? Ezek a kételyek jogosultak annyiban, amennyiben a metafizika ténylegesen tartalmaz valamit -- csak hogy ez nem teoretikus tartalom. A metafizikai (látszat-) állítások nem írják le sem a fennálló (ebben az esetben igaz állítások lennének), sem a fenn nem álló (ebben az esetben legalábbis hamis állítások lennének) tényeket: *nem a tényállások bemutatására* szolgálnak, hanem *az életérzés kifejezésére*.

Talán feltételezhetjük, hogy a metafizika a *mítoszból* fejlődött ki. A gyerek dühös a „gonosz asztalra”, amely megütötte; a primitív ember a földrengés fenyegető démonának kiengesztelésén fáradozik, vagy hálátelt szívvel imádja a bő termést hozó eső istenét. Ilyen esetekben a természeti jelenségek megszemélyesítésével állunk szemben, amely mintegy költői kifejezése a környezettel szemben táplált emberi érzelmeknek. A mítosz öröksége egyrészt a költészetre száll át, amely tudatos eszközökkel hozza létre és erősíti a mítosznak az élet szempontjából fontos teljesítményét; másrészt a teológiára, amelyben a mítosz rendszerré fejlődik. Mi tehát a metafizika történelmi szerepe? Talán a teológia pótlásának tekinthetjük a szisztematikus, fogalmi gondolkodás fokán. A teológia (állítólag) természetfeletti ismeretforrásait itt természetes, de (állítólag) tapasztalatfeletti ismeretforrások helyettesítik. Közelebbről, bár többszörösen megváltozott köntösben, mégis ugyanazt a tartalmat ismerhetjük fel a metafizikában is, mint a mitológiában: ahhoz a következtetéshez jutunk ugyanis, hogy a metafizika is az életérzés, az emberre jellemző magatartás -- valamint a környezet, az embertársak iránt, az embert mélyen foglalkoztató feladatok, az ember egyéni sorsa és megpróbáltatásai iránt tanúsított érzelmi és akarati beállítottság -- kifejezésre juttatásának szükségletéből származik. Ez az életérzés, bár többnyire tudattalanul megnyilvánul mindenben, amit az ember tesz vagy mond; belevésődik még az arckifejezésekbe, sőt talán még a járásmódba is. Sok ember azonban még ezen túl is szükségét érzi, hogy megalkossa életérzésének sajátos kifejezését, amelyben ez tömörebben és

nyomatékosabban felfoghatóvá válna. Ha ezek az emberek művészi tehetséggel rendelkeznek, akkor a műalkotások létrehozásával találnak lehetőséget önmaguk kifejezésére. Sokan (pl. Dilthey és tanítványai) megvilágították már, hogy a műalkotások stílusában és jellegében miként nyilvánul meg az életérzés. (Ezzel kapcsolatban gyakran használják még a „világnézet” terminust, mi azonban inkább elkerüljük ezt, mivel kétértelmősége miatt éppenséggel az elemzéseink szempontjából döntő különbség, azaz az elmélet és az életérzés különbsége mosódik el.) Vizsgálódásunk számára csak az lényeges, hogy a művészet az életérzésnek adekvát, a metafizika pedig inadekvát kifejezési eszköze. Önmagában véve természetesen egyetlen, tetszés szerint megválasztott kifejezési eszköz alkalmazása ellen sem hozható fel kifogás. A metafizika esetében mégis az a helyzet, hogy a művek formája alapján a metafizika másnak mutatkozik, mint ami valójában. A művek ugyanis (látszólag) az egymással alap-következmény viszonyban álló állítások formájával, tehát egy elmélet formájával rendelkeznek. Ily módon, annak ellenére, hogy ténylegesen nincs ilyesmi, mégis létrejön a teoretikus tartalom látszata. Nemcsak az olvasó, hanem maga a metafizikus is abban az illúzióban ringatja magát, hogy a metafizikai állítások közölnek valamit, tényállásokat írnak le. A metafizikus úgy véli, hogy olyan területen mozog, ahol az igazság vagy a hamisság a tét. Valójában azonban a metafizikus semmit sem állított, hanem csak -- a művészhez hasonlóan -- kifejezett valamit. Arra, hogy a metafizikus az említett tévedés rabja, nem abból a tényből következtetünk, hogy kifejezési közegéül nyelvet, kifejezési formájául pedig kijelentő mondatokat választ; a lírai költő is ugyanezt teszi, anélkül azonban, hogy az önámítás áldozata lenne. A metafizikus azonban tételeit érvekkel támasztja alá, megköveteli, hogy egyetértsenek tartalmukkal, polemizál a más irányzathoz tartozó metafizikussal, értekezésében cáfolni igyekszik a többi metafizikus tételeit. A lírai költő ezzel szemben nem tekinti feladatának, hogy költeményében egy másik lírikus költeményéből vett állításokat megcáfolja, mivel jól tudja, hogy a művészet nem az elmélet területén mozog.

Talán a zene az életérzés legtisztább kifejezési eszköze, mivel leginkább mentes minden tárgyiságtól. Az a harmonikus életérzés, amit a metafizikus egy monista rendszerben akar kifejezésre juttatni, világosabban fejeződik ki a mozarti zenében. És amikor a metafizikus dualista-heroikus életérzését egy dualista rendszerben fejezi ki, ezt nem azért teszi-e talán, mert nem rendelkezik Beethoven tehetségével ahhoz, hogy ezt az életérzést adekvát közegben fejezze ki? A metafizikusok zeneileg tehetségtelen muzsikusok. Ehelyett erősen vonzódnak a teoretikus közegben végzett munkához, a fogalmak és gondolatok összekapcsolásához. De ezt a hajlandóságukat nem a tudomány területén váltják tettekre, másrészt pedig kifejezési igényüket nem a művészetben elégítik ki, összekeverik a két dolgot, és olyan produkcióval állnak elő, amely semmi a megismerés, és elégtelen az életérzés vonatkozásában.

Véleményünket, amely szerint a metafizika pótművészet -- és annak is elégtelen --, az a tény is megerősíteni látszik, hogy a művészi adottságokkal leginkább rendelkező metafizikus, ti. Nietzsche, majdnem teljesen elkerülte a két terület összekeverésének hibáját. Írásainak nagy része túlnyomóan empirikus tartalmú; például meghatározott művészeti jelenségek történeti elemzésével, vagy a morál történeti-pszichológiai vizsgálatával foglalkozik. Abban a műben azonban, amelyben a legélesebben fejezi ki azt, amit mások a metafizikában vagy az etikában szoktak, nevezetesen a „Zarathustrában”, nem a félrevezető teoretikus formát választja, hanem nyíltan a művészi, a költői formát.

(Fordította *Altrichter Ferenc*)